

Tarih Okulu
Ocak-Nisan 2010
Sayı VI, 125-143.

SAVAŞIN PSİKO-TARİHİ: KÜLTÜR, RUH VE DÜŞMANIN BİRLİKTE EVRİMİ*

OFER ZUR

Çeviren: Gökhan KAĞNICI**

Savaşların her zaman belgelendiğine ve kaçınılmaz sonuçlarının incelendiğine dair yaygın bir görüş hâkimdir. Bu görüşe karşı, yaklaşık olarak 13.000 yıl öncesindeki medeniyetle birlikte ortaya çıkmış sosyal bir kurum olarak yeni bir savaş tanımı yapılmıştır. Savaş; şiddet, saldırganlık ve adam öldürmeden ayrı olarak düşünülmüş ve toptan yok edilen bir patolojiden daha ziyade kültürel bir yansıma olarak sunulmuştur. Böylece, doğal olarak savaşa yatkınlık söz konusu olmuş ve savaş kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu çalışma, savaşa psiko-tarihsel bir yaklaşım sunar ve savaş hali ile kültürün aynı potada evrimleşmesinden bahseder. Altı tip savaş hali vardır: a-) İlkel / törensel, b-) Siyasi / ihtiraslı, c-) Epik / yüceltici, d-) Kutsal / tanrı adına, 3-) Savunmacı / bir grup ya da ülkeyi korumacı, f-) Terörist ve gerillacı / görünmeyen bir iç düşmana karşı savunmacı. Savaşın bu tipleri tanımlanırken, iki temel esas üzerinde durulur: hedeflerin uygunluğu ile gelişimi ve her savaş halinin şartları ve düşman kavramının değişiklik arz etmesi. Düşmanlaştırma faaliyetinde bulunulur ve bu durum psikolojik olarak çözümlenir. Savaş ve değer yargılarının evrimleşmesinin incelenmesiyle birlikte, her zaman savaşların ve savaşmanın insan doğasının bir yönü olmadığı iddiasıyla bu çalışma, gezegendeki yaşamı muhafaza etmek ve nükleer savaşın önüne geçmek için umut vermektedir.

* Ofer Zur, "The Psychohistory of Warfare: The Co-Evolution of Culture, Psyche and Enemy", *Journal of Peace Research*, Vol. 24, No. 2, 1987, 125-134.

** Arş. Gör., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E-posta: ege525@gmail.com.

1- Hep Savaşlar Barındıran Efsaneler Üzerine

“Savaş her şeyin babasıdır”. (Efesli Herakleitos)

“Savaş tarihi insanlık tarihidir”. (Rieberhart, 1945)

“Savaş aşk gibidir, daima bir yol bulur”. (Berthold Brecht)

“Savaş yaşamın gücüdür”. (William James)

“İnsan doğası seni savaştırır. Herkes insan doğasına bağımlıdır”.
(Bhagavad Gita)

Yukarıdaki sözlere bakıldığında; filozoflar, tarihçiler, şair ve davranış bilimciler ile belirli bir meslek sahibi olmayanlar arasında bir fikir ortaklığı söz konusudur. İnsan türünün ortaya çıkışından bu yana, insanoğlu defalarca ve sürekli savaşmıştır.

Kaliforniya'daki birçok kolej öğrencisinin bu soruna yaklaşımını içeren son araştırmalarda cevap şüphesiz “her zaman savaşlar var mıydı?” olmuştur (Zur 1986). Her zaman savaşların var olduğuna inanırsak, savaşın kesin bir şekilde kaçınılmaz olduğunu kabul etmeliyiz. En iyimser durumda bile doğa her zaman var olanı değiştirme denemesinin sonucunda bocalayacaktır. Temel bir önermeden bakıldığında savaşın daima insanlığın kaçınılmaz bir yönü olduğu şeklindeki sonuca ulaşılan bir mantık silsilesi söz konusudur. Aslında Zur, (1986) birçok kolej öğrencisinin ayrıca “savaş insan doğasının bir yönü müdür?” sorusuna verdikleri cevabın “ne yazık ki, evet” olduğu da gözlemlemiştir. Her zaman savaşların var olduğu düşüncesi altında gerçekte insanların saldırgan oldukları fikri yatmaktadır. Bu durumda savaşlar insanda doğuştan var olan bir saldırganlık halinin belirli aralıklarla açığa çıktığı anlamına gelmektedir. Savaşmak içgüdüsel bir durum, genetik bir insan mizacı olarak algılanmıştır. Sürekli var olan savaşların içgüdüsel bir durum olduğunu kabul edersek, insan doğasının savaştırdığı ve insanların birbirlerini öldürmeden ne kadar süre onları düşündürttüğü gibi asılsız bir sorundan biraz daha fazlası ile ilgilenebiliriz. Günümüzde savaşın kaçınılmazlığını kabul etmek düşünsel anlamda kolay değildir. Çok değil kırk yıl önce bu kabulleniş, biraz daha kolaydı. Kırk yıl önce henüz atomu ayırtıramamıştık.

Bununla birlikte, savaşların yalnızca bir mit olarak gösterildiğine dair bir inanç söz konusu olursa, olan ve olmuş olan savaşlarla ilgili bakış açımızı uzun süredir şekillendiren zorlayıcı kaderci düşünceden kopmaya başlayabiliriz

demektir. Keza böylelikle savaşmaya yatkınlığın insan doğasında olmadığı da açıklık kazanmış olur.

Mitler veya da yaygınlık kazanmış inançlar, bilimsel gerçeklikleri için zorunluluk taşımasa da, onlara inanan bireyler ve toplum için anlamları ve uygulamaları açısından önemlidir. İnançlar tutum ve en önemlisi de davranışlarla ilintilidir (Adorne ve diğerleri 1950; Campbell 1980). Savaşlarla ilgili mitler, savaşı idame ettirebilir ve neticesinde kişisel ilgimize mazhar olabilir (Deutsch 1983; Harmen 1984).

Bu mitleri meydana çıkarmak için bir şekilde bu durumu basit bir saldırganlıktan ayıran “savaş tanımı” yapmaya başlamalıyız ve savaşların zorunlu getirilerinin ayrıntılarını ortaya koymalıyız.

2 – Yeni Bir Tanımlama Doğrultusunda Savaş Anlayışı

Savaşın halihazırdaki tanımı karışık bir manzara sunar. Savaşı tanımlama çabalarıyla bilim adamlarının neden olduğu bu karışıklık bu manzaranın sadece bir yönüdür. Örneğin *Roots of War* (Barnet 1973), *Psychological Basis of War* (Winnick ve diğerleri 1973) ve *On War* (Aron 1968) gibi çalışmalar yeni bir tanım umudu doğurur, fakat yalnızca savaşla ilgili durumu tanımlar. *The Causes of War* isimli çalışmasında tarihçi Blainey (1968) savaşları yalnızca nedenleri olan tarihsel olaylara göre tanımlar (Örneğin bir kralın ölümü).

Diğer tanımlar ise sadece savaşın belirli öğelerini yansıttığı için karışıklığa yol açan tanımlar dışında kalmıştır. Durbin ve Bowlby (1938), savaşın örgütsel yönleri üzerinde durarak, savaşı “büyük kitlelerden oluşan yetişkin bireyler arasında organize olma durumu” olarak tanımlamışlardır. Tanımlamaları bariz bir şekilde eksiklikler taşımaktadır, çünkü açık bir şekilde tam olarak savaş olarak tanımlanmayan çekişmeleri de kapsayan bir genişliktedir. Bu tanım kapsamında içte meydana gelen çete kavgaları, 1930’luların iş yönetimi çekişmeleri ve 1960’lıların politik aktivizmi savaşlar kategorisinde değerlendirilmiştir. Yakın tarihin bizlere gösterdiğine göre, savaş geniş kitlelerden meydana gelen yetişkinler arasındaki mücadeleden çok daha başka bir şeydir. Tıpkı Bowlby ve Durbin gibi, Barbera (1980) da, savaşı “amaçlar peşinde koşan siyasi anlamda bağımsız en azından iki ulus arasındaki organize fiziksel düşmanlıklar” olarak tanımlayarak, savaşın organize yönleri üzerinde durmuştur. Bu tanım savaşın kapsamını daha iyi ortaya koyarken,

savaşlara ortam hazırlayan belirli sosyal ve kültürel şartlar hakkında hiçbir şey söylemez.

Baş yapıtı *Study of War*'da Quincy Wright (1965), bu sosyal şartlardan bahseder. O, savaşı, “silahlı güçlerce bir çatışmayı devam ettiren iki ya da daha fazla düşman gruba eşit bir şekilde imkân veren yasal bir durum “olarak tanımlar. Wright, anahtar kelime olarak normal şartlar altında aynı kültür tarafından ahlaki, etik ve hukuki olarak onaylanmayan saldırganlığın, yıkıcı eylemin toplumsal tasdikini ifade eden “yasal”ı seçmiştir. Bunun yanı sıra diğer birçokların olduğu gibi Wright’ın tanımlaması da öncelikle savaş çatışmalarında silahlı güçlerin işin içine karışmasına odaklanır. Yakın zamanlarda yayınlanmış *The Gestalt of War* isimli önemli çalışmasında Sue Mansfield (1982), doğrudan doğruya toplumsal tasdik konusunu ele alır ve saldırganlık ile şiddet arasındaki ayrımı vurgular. Fakat yine de o, savaşı yalnızca vatandaşlardan oluşmuş tek bir kitlenin kapsamında değerlendirmiştir. Ona göre “savaş”, organize olmuş, önceden tasarlanmış, saldırı ya da savunmayla karışık operasyonlara nazaran, bir kitlenin yer aldığı toplumsal olarak onaylanmış eylemler olup, belirli bir amaca ulaşmak için mantıksal bir yörüngeyi takip etme durumudur.

Yazar savaşlara nüfusun çoğunun katılmasının temel olduğuna inanmaktadır. Siyasetin ve silahlı güçlerin yetki alanlarınca belirlenen savaş, savaşın basit bir şiddet ve adam öldürme eylemi söylemi kadar yanlıdır. Savaş tıpkı aile, eğitim ve ceza sistemi, politik ve ekonomik yapılar gibi toplumsal bir kurum olup, kısmen toplumsal bir konsensüsün sonucudur. Ayrıca nüfusun çoğunu da ilgilendirir. Bundan dolayı, tüm toplumsal olguların işin içine girmesi nedeniyle savaşa katılım sadece bir grup vatandaşın işi (örneğin erkek savaşçılar) olamaz. Diğer grupların katılımı (aktif, pasif, gizli vb.) net bir tanımlama için çok önemlidir¹. Bununla ilgili Mansfield savaşın yeni bir tanımını yapar:

Savaş, planlanmış, belirli bir amaç uğruna yapılan girişimleri toplumsal olarak tasdiklenmiş olan ve farklı niteliklerdeki nüfusun çoğunun dâhil olduğu bir durumdur. Silahlı güçler (daha ziyade erkekler) saldırıyı gerçekleştirebilmek ve değişik şekillerde savaşa destek veren silahsızları (daha ziyade kadın, çocuk ve yaşlılar) savunabilmek için hiyerarşik olarak organize olmuştur.

¹ Savaşlarda kadınların bütünleyici rolü üzerine daha fazla bilgi için; Stiehm (1982), Zur ve diğerleri (1985), Zur & Morrison 1987, Zur & Glendinning (1987).

Bu tanımın karşısındaki diğer düşünce ekolleri savaşın doğal olduğu inancını destekler. Endokrinologlar, etolojistler ve fizyologlar, bunu insanın psikolojik ve genetik yatkınlığına bağlar (Ardrey 1966; Eible-Eibesfeldt 1972; Konner 1982; Lorenz 1966). Klasik psikanalistler bunu ölüm içgüdüsüne ve Ödip kompleksine bağlar (Durbin & Bowlby 1938; Freud 1931 / 1961; Glover 1946). Onlardan daha önce, eski içgüdücüler, savaşla ilgili tutumları dürtü ya da içgüdüsel bir davranış biçimine indirgenebilir olarak değerlendirmişlerdi. (James 1910; McDougal 1915)². Psikanalistlerden başka bir grup, savaşı “ertelenmiş bebek katli” olarak tanımlamış ve Medea kompleksi (Isaac sendromu) ile Odip kompleksi arasında ayrılmaz diyalektik bir denge kurmuştur (Charney 1973; Corelis 1980; Shoham 1976). Hobbes (1651 / 1969) ve Hegel (1921) gibi felsefeciler de bunu insanın özündeki saldırganlığa olan eğilime bağlamışlardır. İşlevsel bir analiz yaklaşımı savaşı, nüfus ile doğal seleksiyonu denetleyen cinsiyet oranı ve kaynak dağılımı gibi kaçınılmaz evrimsel bir sürecin parçası olarak görür (Holloway 1968; Malinowski 1941; Vayda 1968).

Akılcı bir şekilde planlanmış ve toplumsal olarak organize olmuş bir savaş modeli konusunda hemfikir olursak, yukarıda bahsedildiği üzere, savaşlara insanın doğasında olan saldırganlığa eğilimin neden olduğu kolay ve kaderci görüşe artık katılamayız. Savaş var olan bir dizi karışık sosyolojik ve psikolojik faktörlere bağlı kültürel bir olgudur. Bu faktörlere psiko-tarihsel perspektiften bakarsak, şimdiki durumumuzu daha iyi anlayabilir ve daha barışçıl bir geleceğe sahip olma konusunda adımlar atabiliriz.

3- Kültürün Rorschach’ı³ Olarak Savaş: Psiko-Tarihsel Bir Yaklaşım

Psiko-tarihsel bir bakış açısı, tıpkı herhangi bir sosyal olgu gibi, savaşı kendi tarihsel ve kültürel bağlamı içinde ele alır ve onu kültürün bir yansıması sayar. S. Keen (1986) kültürün bilinçsizliğini ya da psişizmini açığa çıkarmak için bir *Rorschach* veya projektif testler sayesinde savaşın tarihini inceler. Toplumsal bir kurum olarak, bireyselliği eş zamanlı yansıtan ve değerleri paylaşan savaş, kültürle birlikte evrimleşir.

² Bu teoriler ile ilgili ciddi bir eleştiri yazısı için; Fromm (1973, 35-54), Tavris (1982).

³1920’li yıllarda Hermann Rorschach adında İsviçreli bir psikiyatrisin geliştirmiş olduğu karakter analizi testidir.

Savaşların devamlı olarak insanların gelişmeleriyle paralel meydana geldiğine dair yaygın bir inanış vardır. Ancak bu çalışma farklı bir manzara çizer. Geniş bir antropolojik ve arkeolojik bilgiyi arkasına alan Mansfield (1982), bizlere şu basit gerçekleri aktarır: Son 200.000 yıldır, insanoğlu birbirlerine karşı silahlar kullanmak ve yapmak için teknik ve fiziksel yetenekler sergiledi. Ancak Neolitik çağdan itibaren (yaklaşık olarak 13.000 yıl önce) insanlar, diğer insanlara saldırmak ve onlardan korunmak için silahlar kullanmaya ve yapmaya başlamışlardır (kalkanlar, özel oklar ve insanlara karşı kullanılmak üzere mızraklar gibi). Yani 187.000 yıldır insanoğlu savaşlara özel silahlar yapma becerisi ve bilgisine sahipti, ancak *savaşmadılar*. Yukarıda da bahsedildiği gibi savaşlar yalnızca insan gelişiminin hemen hemen bu son kısmında meydana gelmiştir. Sadece tarihin bu son periyodu boyunca silahlar ve mevziler önem kazanmış ve insanlar korunmak ve saldırmak için bunlara ihtiyaç duymuştur.

Bu, Neolitik dönemden önceki avcı-toplayıcıların su ve yiyecek kaynaklarını elde etmek ya da korumak için şiddete başvurmadıkları anlamına gelmemeli. *Çatışma ve düşmanlık daima insanlığın bir yönünü gösterir ve toplumsal varlığın kaçınılmazı olurken, bu Neolitik öncesi toplumlar yeteri derecede hem siyasal ve hem de sosyal olarak savaş açma / sürdürme konusunda organize olmamıştır*. Onların saldırgan yönlerinin hiçbiri savaş ayinleri, talimlerinin ve özel silahlarının gelişimine öncülük etmemiştir. Saldırganlıkları doğrudan doğruya psikolojik ya da ruhani ihtiyaçların bir sonucu olarak kalmıştır⁴.

Yalnızca savaşların patlak vermesine yol açan olaylar zincirini açıklamak için geçmişe uzanan antropologlar ve askeri tarihçiler savaşın evrim sürecini değişik bir şekilde ele alırlar. Birtakım antropologlar yazınsal olan ve olmayan savaşlar arasında ayırım yapar (Vayda 1968). Bazıları savaşı yiyecek üretimi ve sosyal organizasyon bağlamında klasik ayrıma tabi tutar. Askeri olayları ele alan tarihçiler savaşın dört temel türü üzerinde durdu: ilkel, epik veya da feodal, uygar ve sistematik ile mekanize savaş. Quincy Wright (1965); savunma, toplumsal, ekonomik ve politik savaşlar arasında ayırım yapar. Benedict (1959), “toplumsal olarak öldürücü olan ve olmayan” savaş arasındaki ayırım üzerinde durur. Turney-High (1971) ise politik olan ve olmayan savaşlar arasında

⁴ İlkel toplumlardaki saldırı unsuru üzerine bakınız; Fromm (1973, 8. bölüm), Mead (1940), Service (1966), Turney – High (1971), Wright (1965).

“savaşçı” ve “asker” ayrımı üzerinde durur. Yukarıda söz konusu edilen tüm bu tanımlar, bu kişilerin evrimsel rasyonelliğinden kaynaklanır. Onların hiçbiri savaş ve kültürün birlikteliğine dair tamamıyla entegre olmuş bir analiz ortaya koymamıştır. Bunun yanı sıra Mansfield (1982), savaşa has beş kültürün gelişmesine yönelik daha kapsamlı psiko-tarihsel bir analiz yapar. Diğerlerinin çalışmalarıyla onun ayrımları kısmen birleştiğinde, bu çalışma 6 tip savaş biçimi üzerinde durur: İlkel / törensel; Siyasi / ihtiraslı; Epik / yüceltici; Kutsal / tanrı adına; Savunmacı / bir grup ya da ülkeyi korumacı; Terörist ve gerillacı / görünmeyen bir iç düşmana karşı savunmacı.

Bu savaş biçimleri tanımlanırken iki ana husus ortaya çıkacaktır: *hedeflerin uygunluğu ile gelişimi ve her savaş halinin şartları ve düşman kavramının değişiklik arz etmesi.*

3. 1. İlkel / Törensel Savaş

Savaş, insanlar avcılık ve toplayıcılığı terk edip çiftçilik ve tarımsal üretime geçtiği zaman medeniyetle birlikte doğmuştur. Tarımsal üretim ve hayvan yetiştirme için gerekli olan örgütlenme ilkel savaş olarak bilineni sürdürmek için bu yeni gelişen kültüre olanak sağlamıştır.

İlkel ya da Neolitik savaş, *törensel bir savaş haliydi*. Bu, bir tür pusu anlayışının kilit rol oynadığı veya da yüz yüze yapılan bir savaş türünden ibaretti. Çoğu zaman yılda bir ya da iki kez, ekme veya hasat hariç, sıcak ya da soğuk dönemlerde gerçekleşirdi. Rakipler arasındaki toplumsal gösteri sıklıkla törenden önce, sonra ve törenin ortasında gerçekleştirilirdi. Bu ilkel savaşların çoğu kanın ilk döküldüğü ya da ölüm gerçekleştiği zaman sonlanırdı. Kaybeden kabile yas ayini yapardı. Kazanan ise verimlilik ve arındırma ayinlerini müteakip bir kutlama yapardı.

Tüm topluluk törenin gerçekleştiği sırada farklı yeteneklerini sergilerdi. Bu savaşların yalnızca şiddet ve öldürme ile ilgili olmadığı barizdir. Törenin anlamı antropolojik yorumlamaya açıktır. Turney-High (1971) bunu “üzüntüden uzaklaşma” olarak tanımlar. Vayda (1968), ekolojik bir işlevsel analiz yapar. Mansfield (1982) bu törenlerin doğayı kontrol altına almaya, kaosa güç katmaya ve ölüyle bir bağ kurmaya yönelik bir girişim olduğuna inanır.

Açıkçası savaşın bu biçimindeki düşmanı günümüz düşman kavramından oldukça farklıdır. Bu bir *sembolik düşmandır*. Her çarpışmaya giren kabile kazanacağı ya da kaybedeceği ve üzüleceği ya da sevineceği törende bir taraftır.

Törene katılım herhangi bir rolü üstlenmeye isteklilikle olurdu. Mücadeleye katılmayan nüfus öncelikle törenlere, çoğu zaman yer bulan toplumsal gösterilerle eşlik ederdi (Chagnon 1968)⁵. Görünüşe bakılırsa kadınların diğer rolleri bir sonraki gün kullanılacak olan okları günün sonunda toplayarak savaşıtlara onları geri getirmektir.

Avcılık ve toplayıcılıktan, çiftçilik ve tarımsal üretime geçiş ailede ve sosyal yapıda sayısız değişimlere yol açmıştır. Çünkü yeni yaşam stili toplumsal seviyede daha planlı ve düzenli bir kademe doğurmuş, daha düzgün bir aile sisteminin gelişmesini sağlamıştır. İlk başlarda, çocuklar, ihtiyaç duyulan tarım işçileri için bir potansiyel olarak görülmüştür. Bu kültürde avlayıcı-toplayıcılara nazaran, çalıştırmak ve tarlalardaki ağır işlerde yardımcı olmak üzere gençleri eğitmek amaçlanarak daha zor şartlarda çocuk yetiştirilmiştir. Daha ağır ve daha fazla ceza, amaca yönelik çocuk yetiştirmenin yetişkinler üzerindeki etkisi ve sosyal yapı birinci derecede psiko-tarihsel araştırmanın bir türünün odak noktası olmuştur. Mansfield (1982) basit bir psikanalitik yaklaşım sergilemiş ve çocuk yetiştirme pratiklerinin daha zor olanı ile savaşın değişen yeni türü arasında bir ilişki kurmuştur. O, bunu öç almaya yönelik, Neolitik savaşlarla mücadele eden kindar bir kişilik olarak tanımlamıştır. Otorite için ebeveyne ait sosyal normları özümsemek ve başlangıç aşamasında olan kızgınlığı bastırmak, yabancı birisine karşı artan bir kötülüğü yansıtmaya ihtiyacına yol açar. Savaş açmak organize olmuş bir tören biçiminde, böyle bir yansıma için çıkış noktası oluşturan toplumsal olarak kabul görmüş bir durumdu. Neolitik dönem savaşçıları, günümüzdeki savaşçıların tersine bir düşman için törensel gerekliliği reddetmedi. Bu durum ilkel ve çağdaş savaş arasındaki temel bir farktır. Kültürel olarak uyguladıkları tören karşı tarafın kötü ve tehdit eden olarak görülmesinden değil, onun varlığı ve törene katılma konusundaki istekliliğinden dolayı diğer gruba düşman rolü biçer.

3. 2. Siyasi / İhtirash Savaşlar

Neolitik dönem savaşlarının tersine, siyasi / ihtirash savaşlar, diğer halkların ve kaynakların (su, hammadde, para, güç) üzerinde siyasi hâkimiyet kurmanın uzantısıdır. Bu tarz savaşlar dördüncü bin yılda başlayıp bir süre devam etti. 18.

⁵ Yeni Gine kabilelerini çalışan antropolog Dr. L. Faithborn ile kendim müzakerede bulundum.
132

yüzyılın sonuna kadar ara sıra diğer savaş tarzlarıyla aynı zamanda sürdü. Bu ulus devlet savaşları, savaş betimlemelerimizin yanı sıra tarihimizin büyük bir kısmına da hükmeder. Köylü tabanlı kültürler son derece merkezileşmiş, hiyerarşik olarak organize olmuş ve düzenli ordulara sahip olmuştur. Savaş beraberinde yeni teşvikler getirmişti: güç ve meta, toprak ve altın.

Tarım uygarlığı, tarımsal üretimi denetleme teşebbüsünü uzun süre planlamaya gerek duydu. Doğayı denetim altında tutmak ve onun hakkında öngörülerde bulunmaya yönelik bu teşebbüs, ailede olduğu gibi, toplumda da kaçınılmaz olarak yansımaları buldu. İlki gibi, ikincisi de daha hiyerarşik ve ataerkil hale geldi. Çocuklar daha erken süttten kesildi ve çok daha küçük yaşlarda çalışanlara yardım etmeye zorlandı. Daha fazla zorlama ve giderek azalan fiziksel sevgi gösterisi bu değişimi karakterize etti. Azalan ailevi duygusal yakınlık ve üretim ile metaya karşı artan ilginin sonucunda çocuğun zihninde şefkat, mal ve mülk ile aynı değer haline geldi. Açgözlülük ve suçluluk çocuk yetiştirme için daha meşakkatliliği ve cezalandırıcılığı yönünde bir eğilime öncülük etti. Savaş, kurumsallaşmış bir sado-mazoşizm haline geldi. Milyonlarca insan krallarının zenginlikleri için piramitler inşa etme ya da yabancı ülkeler işgal etme amacıyla savaşmaya istekli hale getirildi (Mansfield 1982).

Ulus devlet savaşları binlerce kişiden oluşan kitlesel ordularca gerçekleşti. Bu kalabalık kitle, çok düzenli organize olmuş bir şekilde, belirli bir komutada, adım adım ilerlediler. Modern askeri eğitimler, M.Ö. 1900'lerin Eski Mısırlıların eğitimlerine çok benzemektedir. Her şey, "solda" başlar. Savaş, tıpkı düşmanın da yaptığı gibi, arkadan öne doğru düzineler halinde sıralanmış askerlerin, düşmanlarına karşı harekete geçmeleri için birbirlerine ileriye doğru baskı yapmalardan ibaretti. Sonuç, dar bir alanda, devasa miktarlarda merhametsizce gerçekleştirilmiş ölümlerdi.

Öyle ki, köylü tabanlı toplumların gözlerini açgözlülüğün boyadığı politik savaşları kitlesel olarak yıkıcıydı ve onların ileri derecede toplumsal düzenini yansıtmaktaydı. Sonuç olarak farklı çocuk yetiştirme pratikleri ve farklı kişilikler bu kültürün bireylerinde gelişmişti.

Psikolojik olarak, erkek savaşları açısından, *savaşın bu türünde düşman*, gücünü artırmak ve daha çok meta, daha büyük toprak parçası elde etmeye engel olan bir *engelleme olarak algılanmıştır*. Düşman imha edilmelidir ve kaybolan aile sevgisini arayan doyumsuz bir açgözlü kişiliği tatmin etmek için kontrol altına alınmalıdır. Bu kültürün yetişkininde suçluluk yüklü bir kişilik

oluşmuş, güç ve otoriteye boyun eğmek suçluluğu arttırmış ve öfke ebeveynlerce zamansız bastırılmıştır.

3. 3. Epik / Yüceltici Savaşlar

Savaşın üçüncü türü, savaşın ikinci türüyle var olan ve onunla gelişen *epik savaştır*. Bu savaşlar, eğitilmiş profesyonel askerlerin hiyerarşik ve karmaşık bir düzende olmasından dolayı öncekilerden farklıydı. *İlyada* ve *Mahabharata* gibi şiir ve edebiyat, savaşın dramatik durumunu ve savaşçının değerini yüceltmıştır. Savaşçılar, kahramanlar haline gelmiş, şeref ve ün ile donatılmıştır. Savaş, insanlık halinin merkezi bir sembolü olmuştur. Savaşçı ölümün ve birbirleriyle savunmasız bir şekilde savaşmanın getirdiği kaybın üstesinden gelen insan dirayetinin en saf şekli olarak görünmüştür. Bir denetim töreni veya da açgözlülüğü ve suçluluğu yatıştırma niyetinden daha da ötesi, savaş, insanın kabiliyetini, cesurluğunu ve dayanıklılığını ölçen bir yöntemdir. Toplumun belirli kesimlerindeki erkek çocuklar, savaşçılar olarak yetiştirilmiştir. Bu bağlamda savaş, erkekler için, çocukluktan yetişkinliğe bir geçiştir. Düşman, Berthold Brecht'in adlandırdığı "*sevgili düşman*"dır. O, "*kıymetli mücadele*" olarak görülüp kendisine saygı duyulmuştur. Düşmanların hiçbiri köylü-ordu kitlelerin tersine savaşmak için zorlanmamıştır. Samuraylar gibi, bu kahramanlar savaşmaları için yetiştirilmiştir. Mitolojik anlamda bu, iki cesur erkeğin arasında cereyan eden bir tür açık savaşı. Troya Savaşı, Ivanhoe, John Wayne ve daha yakın geçmişteki Rambo imajları, savaşın bu tarzıyla ilişkilidir. Bunlar bireyselciliğin doğuşunu yansıtan bireyselci savaşlardır. Bu durum, merkezi hükümet bir takım güçlerini kaybettiğinde ve yeni bir aristokrat sınıfı ve profesyonel askerler ortaya çıktığında var olmuştur. Bu savaşlar da şiddetliydi, ancak geniş ölçekli ölümler onun amacı değildi. Düşmana, ölüm için – kusursuzluk için - savaşma kabiliyeti ve istekliliğinden dolayı saygı duyulurdu. Düşman, özel bir kişiydi. O ve onu destekleyen halktan nefret edilmezdi. *İlyada*'da olduğu gibi, bu savaşlar şiddet ve öldürme değil, daha çok, coşkunculuk, saygınlık ve kahramanlık hikâyesi ile ilgiliydi.

3. 4. Kutsal Savaşlar: Tanrı Adına

Savaşın dördüncü türü Tanrı adına yapılan veya böyle bir görünüm verilen *Kutsal Savaştır*. Hakiki kutsal savaşçılar Tanrı'nın isteği üzerine ve tüm

yaşayanların ortak yararı adına savaşmıştı. Hakkaniyetli savaşçının düşmanı Tanrının düşmanıdır. Düşmanı öldürmek sadece kötü güçleri defetmez, aynı zamanda umudu ve tüm inananlar için bir geleceği korur ve sağlar. Kutsal savaşlar yapan savaşçılar ve kültürler için dünya iyi ve kötü güçler arasında adeta koca bir savaş alanı gibi algılanmıştır. Şeytanın temsil ettiklerinden kurtulmak için savaşırız, Düşman; günahkârlık, sadizm, pislik, kir ve sonunda ölüm gibi tüm uzak durduğumuz şeyleri temsil ettiği için savaşırız. Filistin'e saldıran Yahudiler Tanrı Yehova adına bütün Yahudi olmayan kimseleri merhametsiz bir şekilde yok etmeyi istemiştir. Müslümanlar kutsal savaştaki kişisel görev olan *cihada* inanmışlardır. Hint geleneğinde de övülen kutsal savaşlarda cihadın yeri bulunmaktadır (Indra 1951). Aziz Augustine, haklı ve saldırı savaşlarıyla ilgili Hıristiyan düşüncesini yeniden düzenleyip geliştirmişti. Haçlı Seferleri klasik bir kutsal savaş örneğiydi.

Hıristiyanlık, çok sayıda haklı ya da kutsal savaş teorisi ortaya koyma girişiminde bulunulmasına katkı sağladı. Musevilik ve Hinduluk gibi, Hıristiyanlık da bir paradoks sergilemiştir. Bir taraftan, dini kültür, barışı ve tek Tanrının gökyüzünün altındaki uyumu vaaz etmiştir. Aynı zamanda iyi Hıristiyanların daha kutsal olmak adına kutsal bir savaş açmaları gerektiğini öne sürmüştür. Kutsal savaşlar düşmanın, *Tanrı'nın bir düşmanı* olmasından ve tarihin en başından itibaren kötülüğü temsil etmesinden ötürü, açgözlülük, törenci ya da kahramansal savaşlardan farklı olmuştur. İlkel savaşlardaki sembolik düşmanın, ihtiras dolu savaşların engelleyici düşmanı ya da epik savaşın sevilen düşmanının tersine, burada düşman şeytanın ağzıyla konuşur ve kötü olarak görülür. Düşman rolü ne törenci olarak ne de metaforik olarak tayin edilir. Aslında düşman bertaraf edilmesi gereken gerçek bir tehdit olarak algılanır. Kutsal savaşlar, dinden dönmeyen ve "ışığı görmeye" hazır olmayanların ya da seçilmiş kutsal insanların yanında olmayanların keyfi bir soykırımıdır.

Biz-onlar, iyi-kötü, dindar-dindar olmayan, cennet-cehennem, pagan-Hıristiyan arasındaki ayırım hem Kutsal Savaş hem de aşağıda bahsedilecek günümüz savunmacı savaşın özüdür.

3. 5. Savunma Savaşları: Bir Grup Veya Ülkeyi Korumak

Savaşın beşinci türü yirminci yüzyılın *savunma savaş*ıdır. Bu savaş yöntemi günümüzdeki son derece etkili teknolojik kullanımının yanı sıra kutsal

savaşlardaki gibi altında yatan benzer amaçların bazılarını da barındırır. Bu mekanize olmuş günümüzdeki savaşı eşsiz kılan özelliği, onun savunma konusundaki bakış açılarıdır. Son yüzyıldaki *tüm* savaşlar, savaşa katılanlarca, saldırgan bir dış düşmana karşı savunmada olmak olarak *algılanmıştır*. Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı, Kore, Vietnam, Grenada ve Orta Amerika'daki yakın zamanlardaki diğer savaşlara katılan Amerika, bir müttefike yardım etmek, özgür dünyada barışı muhafaza etmek ya da kendisini dinsiz komünist yayılımından korumak için savaşmıştır. Yine benzer sebepler için Rusya, kapitalist yayılmacılığa bir tampon bölge oluşturmak için Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya'yı işgal etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndaki Naziler bile, kendi düşünce kalıpları çerçevesinde, Almanya'nın onuru ile şerefini ve Ari ırkını korumaya çabalamıştır. Savaşların savunmacı iddiası politik gerçekliklerle karıştırılmamalıdır. Bu düşünce, mantık ve gerçeklikle hiçbir şekilde bağdaşmayan olayın temelindeki psikolojik süreçlere ışık tutar. Bu arada, bu psikolojik süreçler davranışın şekillenmesinde son derece önemlidir.

Günümüzdeki bütün uluslar askeri güçlerini ve nükleer silah politikalarını savunmanın gereği olarak görür ("Stratejik Savunma Teşebbüsü" gibi). Sadece savunma savaşları yaptığımız yönündeki bu iddia savaş operasyonlarını yürüten birimlerin adıyla ifade edilir. Amerika'da bu birime Savunma Bakanlığı, İsrail'de Güvenlik Bakanlığı, İngiltere, Hindistan ve Sovyetler Birliği'nde Milli Savunma Bakanlığı denilmiştir. Bu birimler, saldırgan ve savaşçı özelliklerine rağmen, yine de, tüm yaptıklarını haklı çıkarırlar ve savunma adına olduğunu belirtirler.

Siyaset bilimciler, toplumbilimciler ve araştırmacılar aynı tuzağa düşer ve savaşların savunma adına yapıldığına inanırlar. Çoğu, savunma miti üzerine herhangi bir bakış açısıyla yaklaşmaz. Birçok davranış bilimcisi ise kimin "savuma" ya da kimin "saldırı" savaşları taraftarı olduğunu belirlemeye girişerek ve ayrımların belirgin olduğuna dikkat çekerek sorunlara çareler üretir (Zur 1986).

Törenselle savaş kutlayan kabile mensubu birisinin ya da güç ve kaynaklar için savaşan açgözlü toprağa dayalı imparatorlukların aksine, günümüzdeki savaşlar korku verici bir acizlik haline gelmiştir. Bu parayonak tasarımı, "tehditkâr düşman"a karşı yeni gelişen bu bakış açısı, günümüzdeki bütün savaşların temelinde yer alır. Endüstrileşme ve teknoloji, güven ve güvenliğe dair bir umut vaat etmez. Günümüzde insanlar; doğa, toprak, hava, deniz ve

hatta uzay üzerinde çok daha fazla denetim sahibidir. Benzer bir şekilde, eğitim kurumları ve iş ortamlarındaki insanlar üzerinde de daha büyük bir denetim söz konusudur. Çocuk parkı ve anaokulundan ilk ve orta dereceli okullara kadar, çocuklar çevresini belirleyen zaman ve mekânlarda, masumane bir şekilde yetiştirilmiş ve kontrol altında tutulmuştur. Sağlam dokusu, ziyadesiyle denetim altında tutulan hayat tarzıyla modern yaşamın fiziksel ve psikolojik güven sağladığı sanılır. Oysa hiçbirini sağlamaz. Bu sağlam dokuya ve memnun etme gereksinimine uygunluk göstermeyen negatif duyguların baskısı, daha sonraları tasarım üzerinde daha büyük miktarlarda baskıya yol açar. Bütün bir kültür için savaş, mükemmel bir tasarımın nevrotik dışavurumunu gösterir. Tüm kötülüğü yansıttığımız bir düşmana gereksinim duyulduğunu gözlemleriz.

Baskı, inkar, ayırım yaratma, tahmin ve yer değiştirme, kutsal ve savunma savaşlarında düşman yaratmayı anlamada kilit öğelerdir. Carl Jung ve psikanaliz teorileri, ego ve superegonun gelişmesi ve erken yaşlardaki deneyimler ile düşman yaratma arasında bağlantı kurar (Fornari 1974; Freud 1961 / 1931; Jung 1970). Çocuklar büyürken, başlangıçta, ana kaygı, korku ve memnuniyetsizlik yaşadıklarında kötü ve zarar verici nesnelere içselleştirir. Düşmana atfettiğimiz “kötü” özelliklerin ”iyi” olanlarını, daha sonraları ayırt ederiz.

Biz-onlar, iyi-kötü gibi temel karakteristik ayırımın yanı sıra, düşmanlaştırma olarak adlandırdığım dinamikler dört temel önemli unsurdan oluşur: Yansıtılan imge, çelişen durumların birlikteliği, düşman imgesinin dinamik doğası ve bunu insanlıkla bağdaştırmama gereksinimi.

Yirminci yüzyıl savaşlarındaki düşman imgesinin detaylı bir analizinde, birçok durumda açık bir şekilde, savaş halinde iki grubun ortaya çıkarak birbirlerini adeta bir ayna yansıması gibi düşman olarak gördükleri açığa çıkmıştır (Bronfenbrenner 1961). İkinci Dünya Savaşı’na ait propaganda pankartlarının incelenmesi, savaşa katılanların, farklı düşmanları nasıl fanatik, vahşi, kaba, inançsız, merhametsiz, insanlıktan çıkmış, barbar, mütecaviz ve kötü olarak algıladığını ortaya koyar. Karşı tarafı bu şekilde görenler, kendilerini ise, tersine mağdur, masum, insani, barışçıl, medeni, dürüst ve ahlaklı olarak görmüştür (Keen 1986).

Günümüzdeki düşmanlaştırma aşamasının ikinci bir unsuru, düşmanın ufak ve teslimiyetçi olduğu kadar, aynı zamanda da aşırı tehlikeli, denetleyici ve güçlü olarak algılanabilmesidir. Örneğin, Yahudiler, çirkin, güçsüz ve zavallı olduğu kadar zeki, zengin, denetleyici ve tehditkâr olarak tanındılar. Aynı

şekilde Ruslar da hem gizemli, soğukkanlı ve güçlü hem de naif ve pek konuşmayan cahiller olarak bilindiler.

Günümüzdeki düşmanlaştırma aşaması dinamiklerinin üçüncü unsuru, bunun statik olmayan durumudur. Bugün “kötü bir düşman” olarak algılanan bir grup, yarının güvenilir dostu, müttefiki olabilir. Son yarım yüzyılda uluslar arasındaki bu değişimin bazı örnekleri şunlardır: Japonya-Amerika, Amerika-Fransa, İngiltere-Almanya. Amerika ve Almanya 1914 yılından beri beş kez müttefiklik ve düşmanlık arasında gidip gelmiştir.

Düşmanlaştırma sürecindeki dördüncü ve belki de en önemli unsur, düşmanı, canavarlaştırma konusundaki beceri ve gereksinimdir. Faziletli insanlar başkalarını öldürmez, fakat ahmak, barbar ve Japonları öldürür. Savaş propagandası, her defasında, temelde düşmanı yok etmek ve düşmanla savaşmanın ilk adımı olarak, onu uysal, insani ve bireysel niteliklerinden soyarak kimliksiz halde gösterir.

İyi ve kötü, kutsal ve şeytani ve sonuçta biz ile onlar arasındaki fark, günümüzdeki savaşların temelini oluşturur. Düşman kendisi ve başkaları için, sembolik değil, doğrudan bir tehlike içeren hedef gösterilmiş bir nesne haline gelir.

Düşmanlaştırmanın psikolojik incelemesi; Hitler, Humeyni, Stalin ve diğerleri gibi artık hayatta olmayan kötü adamlar için değildir, gerçek tehlikelerle daha rasyonel ve etkin bir bağ kurabilelim diye düşman yaratmanın köklerini ifşa etme amacını taşır.

Nükleer silahlar ve yıldız savaşları bizlere savunma önlemlerinin sıradışı örneklerini sunar. Bazı hallerde, nükleer silahlar, günümüz dünyasında korunma ihtiyacına ne kadar çok gerek olduğu konusunda güçlü bir metafordur. O kadar çok korunmaya ihtiyacımız var ki, bunu elde etmek adına yok etme riskini göze alıyoruz.

3. 6. Terörist ve Gerillacı Savaşlar: Görünmeyen Bir İç Düşmana Karşı Savunmacı

Son zamanlarda savaşın bir altıncı türü ortaya çıktı. Yeni bir düşman modeline karşı bir savaş türü tanımlaması yapmak zor ve karmaşıktır. Bu yeni düşman, bir *terörist ya da gerilla savaşının* dönem savaşçısıdır. *Bu düşman, avı için,*

*saldırı olarak tanımlanamayan sinsi, adeta görünmez bir tehdittir*⁶. Bir üniforma giymez ya da alenen yaklaşmaz, ormanda yaprakları kullanarak gizlenir ve şehirde veya ulaşımın işlek olduğu büyük merkezlerde kılık değiştirerek masum bir görünüme bürünür. Saldırıya geçmeden önce, avı olarak seçtiklerini çoğu zaman canı istediği şekilde bir araya toplayarak terörü ve nefreti niçin yaydığını açıklar. Terörist ya da gerilla, düşmanlarının yerlerini keşfetme konusundaki yetersizlikleri sebebiyle herhangi bir yere, herhangi bir zamanda saldırabilir. Çoğu zaman önceden yerini tespit etmek neredeyse imkânsız olan plastik patlayıcılar kullanırlar. Terörizme karşı savaşta, genellikle metal detektörler gibi teknolojik mekanizmalar ya da kimyasal madde, fosfor, napalm ve konvansiyonel bomba yoluyla düşmanı yok etme ve kimliğini saptamadaki umutsuz girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu durum, ayrıca zıtlaşmaları daha da artırmış ve geniş ölçekli bir yıkım ve vahşete, masum insanlarda korkunç yaralara ve askerlerimizde daha sonra ortaya çıkan ölümcül hastalıklara yol açmıştır (Agent Orange)⁷. Akdeniz ülkelerindeki İsraililer ve diğer askeri ve polis güçleri, Vietnam'da Amerikalılar, İrlanda'da İngiliz Ordusu ve başkaları, aramızda veya da her yanımızda, içimizde olduğunda her an büyük yıkımlarla ortaya çıkma ihtimalini de beraberinde getiren bu tip bir düşmanla savaşamam diye buraların mahvolması için gerekli tüm bilgilere sahip oldular. Terörist ya da gerilla aynı zamanda tespit edilemeyen diğer tehdit türleri için bir metafordur. Kanser, radyoaktivite, öfkeli kent suçluları, zehirleyici kirlilik ve AIDS gibi her an bize saldırmaya hazırdır. Dehşet verici düşmanların bu düzeni, modern yaşamın fark edilemez ya da karanlıkta kalan bir gerçeği olsa da kaçınılmaz olmuştur. Dahası bu düzen, mutluluk yönündeki duygularımızı erozyona uğratarken, kaygı ve güvensizlik eğilimlerimizi de körüklemektedir. Görünmeyen bir düşmana karşı savaş, ilkel savaşların çoğu kez belirlenmiş, iyice bilinen sembolik düşmanından çok daha farklıdır. Planlanmış bir törenin tersine, günümüz teröristlerinin saldırıları önceden belirlenemez. Bu durum savaş kavramının “oradaki” metaforik düşmandan, görünmez bir düşmana doğru değişmesine işaret eder. Bu değişim, bizim

⁶ Bu, bu yazıda kavramlaştırılmış, oluşturulmuş ve şekillendirilmiş yeni bir savaş türüdür. Bu tür, bu makalede ele alınan savaş tanımına tam anlamıyla uymasa da, yine de, yazar bunu, günümüz için, bu yazıda ele almayı ve terörist ve gerilla savaşının eşsiz psikolojik özelliklerini tanımlamayı çok önemli bulur.

⁷ Agent Orange, ABD ordusu tarafından özellikle Vietnam Savaşı'nda kullanılmış bir bitki öldürücü ve yaprak dökücüdür. Ç.N.

psikolojimizdeki değişimin bir yansımasıysa, o zaman 13.000 yıldır insanlar birtakım içsel duygularını törenleştirme becerilerini yitirmiş ve kelimenin tam anlamıyla acı verici ve yıkıcı davranışlar sergiler hale gelmiştir.

4. Eski Mitler ve Yeni Umutlar

Yeni çözümleme, savaşın sadece yaklaşık olarak son 13.000 yıldır toplumsal bir organizasyon ve planlanmış bir eylem olduğunu iddia ederken, mitlerin her zaman savaşlardan ibaret olduğunu reddeder ve bize savaşların saldırganlığa karşı insanın doğuştan gelen bir eğilimi olduğu varsayımını kabul etmeme imkânı verir. Bu düşüncelerden sıyrılarak, savaşı kültürle birlikte gelişen görece yeni bir toplumsal organizasyon olarak incelemeye başlayabiliriz. Psiko-tarihsel bir bakış açısıyla, var olan savaşlar için sosyal unsurların zorunluluğuna odaklanarak savaşın farklı kültürlerini araştırmaya başlayabiliriz. Tamamen saldırganlık, şiddet ve insan öldürmeyle bütünleşmiş savaştan ziyade, bu unsurlar arasındaki ilişkiyi araştırmaya başlayabiliriz. Böylece, saldırganlığın her zaman işin içinde olduğu, ama şiddet ve öldürmenin savaşın amaçları olmadığı sonucuna varırız. Savaşın amaçları, düşmanın rolleri ve tasvirleri anlamında, gelişimi boyunca sürekli değişmiştir. Yarattığımız düşmanları incelemeye, onların varlıklarına yön veren psikolojik etkileri daha iyi anlamaya başlayabiliriz. Savaşın kaçınılmazlığına olan inancımızdan vazgeçer ve onun sadece kültürel bir olgu olduğunun farkına varırsak, o zaman; tarihimiz, kültürümüz ve kendimizi sorgulayarak savaşın ve dünyanın geleceğine etki etmeye başlayabiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

- Adorno, Theodor; Else Frenkel-Brunswik, Daniel Levinson & R. Nevitt Sanford 1950, *The Authoritarian Personality*, New York: Harper & Brothers.
- Ardrey, Robert 1966, *The Territorial Imperative*, New York: Atheneum.
- Aron, Robert 1968, *On War*, New York: W. W. Norton.
- Barbera, Henry 1980, "On the Frequency of War: Towards a Reconciliation of State Sovereignty and World Order", *Journal of Political and Military Sociology*, cilt 8, sayı 2, 257-268.

- Barnet, Richard J. 1973, *Roots of War*, New York: Penguin.
- Benedict, Ruth 1959, "The Natural History of War", Margaret Mead, ed. *An American Anthropologist at Work*, Boston: Houghton-Mifflin.
- Blainey, Geoffrey 1968, *The Causes of War*, New York: The Free Press.
- Bronfenbrenner, Uri 1961, "The Mirror Image in Soviet- American Relations: A Psychological Report", *Journal of Social Issues*, cilt 17, sayı 1, 46-56.
- Campbell, Joseph 1980, *Myths to Live By*, New York: Bantam.
- Chagnon, Napoleon A. 1968, "Yanomano Social Organization and Warfare", M. Fried, M. Harris, & R. Murphy, eds. *The Anthropology of Armed Conflict*, New York: The Natural History Press.
- Charney, Israel W. 1973, "And Abraham Went to Slay Isaac: A Parable of Killer, Victim, and Bystander in the Family of Man", *Journal of Ecumenical Studies*, cilt 10, sayı 2, 304-318.
- Corelis, John 1980, "Kent State Reconsidered as Nightmare", *Journal of Psychology*, cilt 8, sayı 2, 138- 147.
- Deutsch, Morton 1983, "The Prevention of World War III: A Psychological Perspective", *Political Psychology*, cilt 4, sayı 1, 3-31.
- Durbin, E. F. M. & Bowlby, John 1938, "Personal Aggressiveness and War", Durbin & Bowlby, *War and Democracy*, I. Bölüm, London: Kegan, Paul, Tench, Trubner & Co.
- Eible-Eibesfeldt, I. 1972, *On Love and Hate: The Natural History of Behavior Patterns* (Çev. G. Strachan), New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Fornari, Franco 1974, *The Psychoanalysis of War*, New York: Anchor Books.
- Freud, Sigmund 1961 (orjinali 1931 yılında yayınlandı), "Why War?", J. Strachey, ed. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, London: Hogarth.
- Fromm, Erich 1973, *The Anatomy of Human Destructiveness*, New York: Fawcett Crest.
- Glover, Edward 1946, *War, Sadism and Pacifism*, London: Allen & Unwin.
- Harman, Willis W. 1984, "Peace on Earth: The Impossible Dream Becomes Possible", *Journal of Humanistic Psychology*, cilt 24, sayı 3, 77-92.
- Hegel, George & F. Wilhelm 1921, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*. Leipzig.

Hobbes, James 1651 (Andrew Crooke için orijinali 1651 yılında yayınlandı), *Leviathan*. Menston: Scalar.

Holloway, Ralph C., Jr. 1968, "Human Aggression: A Need for A Specific Framework" M. Fried, M. Harris & R. Murphy eds. *War: The Anthropology of Armed Conflict and Aggression*, New York: The Natural History Press.

Indra, A. 1957, *Ideologies of War and Peace in Ancient India*. Hoshiarpur, India: Vishveshvaranand Vedic Publishers.

James, William 1910, "The Moral Equivalent to War", 267-296, William James, *Memories and Studies*. New York: Longman's Green.

Jung, Carl G. 1970, "The Fight with the Shadow in Civilization in Transition", 218-226, *Collected Works*, cilt 10, Bollingen Series XX. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Keen, Sam. 1986, *Faces of the Enemy*, San Francisco: Harper & Row.

Konner, Melvin 1982, "She and He", *Science*, cilt 218, sayı 3(7), 54-61.

Lorenz, Konrad 1966, *On Aggression*, New York: Ban-tam Books.

Malinowski, Bronislaw 1941, "An Anthropological Analysis of War", *The American Journal of Sociology*, cilt 66, sayı 4, 521-550.

Mansfield, Sue 1982, *The Gestalt of War*, New York: Dial Press.

McDougal, William 1915, "The Instinct of Pugnacity", William McDougal, *An Introduction to Social Psychology*, 11. Bölüm, London: Methuen.

Mead, Margaret 1940, "War is Only an Invention, not a Biological Necessity", *Asia*, cilt 40, sayı 8, 402- 405.

Service, Elman R. 1966, *The Hunters*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.

Shoham, Gioria 1976, "The Isaac Syndrome", *American Imago*, cilt 33, sayı 4, 329-349.

Stiehm, Judith H. 1982, "The Protected, the Protector, the Defender", *Women's Studies International Forum*, cilt 5, sayılar 3/4, 367-376.

Tavris, Carole 1982" *Anger: The Misunderstood Emotion*, New York: Simon & Schuster.

Turney-High, Harry Holbert 1971, *Primitive War: Its Practiced Concepts*, Columbia, S.C.: University of South Carolina Press.

Vayda, Andrew P. 1968, "Primitive Warfare", 468- 472, D. Sills, ed. *International Encyclopedia of Social Science*, cilt 16.

Savaşın Psiko-Tarihi / Ofer Zur

Winnick, Heinrich Z., Raphael Moses & Mortimer Ostow 1973, *Psychological Basis of War*, New York: Quadrangle.

Wright, Quincey 1965, *A Study of War*, Chicago: University of Chicago Press.

Zur, Ofer 1986, *The Myths of War: Analysis of the Most Commonly Held Beliefs on the Nature of War*, Yazı, California State Psychological Association'da sunulmuştur. San Francisco, Ca., March.

Zur, Ofer & Chellis Glendinning 1987, "Men/Women, Peace/War: A Systems Approach", Mark Macy, ed. *Solutions For a Troubled World*, Boulder, CO: Earthview Press.

Zur, Ofer & Andrea Morrison 1987, "Gender and War: A New Scale of Attitudes Towards War"

Zur, Ofer; Andrea Morrison, & Eli Zaretsky 1985, "Men, Women and War: Gender Differences in Attitudes Towards War",. Yazı, Western Psychological Association'ın yıllık konferansında sunulmuştur, San Jose, Ca., April.